

československá psychologie

časopis
pro psychologickou
teorii a praxi

ROČNÍK XXVI

ČÍSLO 6

1982

DEVADESÁTINY ČLENA KORESPONDENTA ČSAV VILÉMA CHMELAŘE

Významného životního jubilea se dožívá nestor psychologů v Československu univ. prof. PhDr. Vilém Chmelař, DrSc., člen korespondent ČSAV.

Prof. V. Chmelař se narodil 19. 11. 1892 v Podolí u Přerova. V Přerově vystudoval gymnázium a v Příboře učitelský ústav. Po víceleté učitelské praxi na venkovských školách se jako osmaadvacetiletý zapisuje na filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze a studuje zde v období 1920–1925 filozofii, historii a zeměpis. Zájem o psychologii jej přivádí do tehdejšího světového centra experimentální psychologie – Lipska. Na filozofické fakultě

(ve známém Psychologickém ústavu založeném Wundtem) studuje psychologii u profesorů Kirschmanna, F. Kruegera, O. Klemma, W. Wirtha a navštěvuje rovněž přednášky z historie, filozofie a vědy o umění. Po návratu do Prahy (jeho učiteli na filozofické fakultě UK byli profesori F. Krejčí, V. Forster, Fr. Drtina, E. Rádl, O. Chlup a O. Kádner) ukončuje s vynikajícím prospěchem vysokoškolské studium doktorátem filozofie (1925). V té době se už jednoznačně zaměřuje na psychologii, zejména experimentální (tuto orientaci ovlivnil hlavně Fr. Krejčí a později M. Rostohar), a prohlubuje svou specializaci kratšími pobyty na psychologických pracovištích v Berlíně, Drážďanech, Hamburku a Vídni.

Po 1. světové válce nastaly v Brně příznivé možnosti pro vědeckovýzkumnou práci v oboru psychologie. M. Rostohar zřizuje při brněnské filozofické fakultě experimentálně zaměřený Psychologický ústav; do Brna rovněž přijíždí psychologicky orientovaný pedagog O. Chlup. S oběma těmito vědeckými osobnostmi navazuje mladý V. Chmelař úzkou spoluprací. V roce 1926 nastupuje místo učitele – a de facto i psychologa – v Ústavu pro tělesně vadné v Brně-Králově Poli. Současně se stává nehonorovaným asistentem Rostoharova Psychologického ústavu. V roce 1939 se habilituje; ale ani funkce soukromého docenta nebyla tehdy honorována. Učitelství bylo tedy existenční základnou docenta Chmelaře až do konce 2. světové války.

Vrcholné období pracovního a tvůrčího rozvoje nastalo pro našeho jubilanta až potom. V roce 1946 je jmenován mimořádným a 1949 řádným profesorem psychologie na brněnské filozofické fakultě, po odchodu M. Rostohara stává se i ředitelem Psychologického ústavu. V roce 1953 se ujímá vedení nově zří-

zené katedry psychologie a pedagogiky filozofické fakulty v Brně. Vedle značného pedagogického úvazku na filozofické fakultě přednáší i na Vysoké škole sociální v Brně a na nově zřízené pedagogické fakultě a jejích pobočkách v Olomouci, Ostravě, Jihlavě a jinde. Je pověřován mnoha akademickými funkcemi na filozofické fakultě i v rámci celé univerzity, mimo jiné funkcí děkana a proděkana filozofické a pedagogické fakulty; všechny tyto funkce vykonává s jemu vlastní pečlivostí a prozíravostí.

V poválečném období se V. Chmelař stává výrazným a stále více oceňovaným reprezentantem socialisticky orientované psychologie v Československu. Je proto logické, že se podílí i na činnosti naší vrcholné vědecké instituce — Československé akademie věd, a to od jejího založení (1952). Roku 1956 je prof. Chmelař zvolen členem korespondentem ČSAV, 1965 získává hodnost doktora psychologických věd. Zastává čelné funkce v orgánech a komisích Akademie, zejména ve vědeckém kolegiu pedagogiky a psychologie ČSAV a pochopitelně i v Československé psychologické společnosti při ČSAV. Je až neuvěřitelné, že po odchodu z katedry psychologie FF UJEP v Brně v roce 1963, tedy v době, kdy již překročil 70. rok života, vrací se prof. Chmelař znovu k systematické vědecké práci, a to na půdě ČSAV. Z jeho podnětu je v květnu 1963 prezidiem ČSAV zřízeno v Brně první psychologické pracoviště — zprvu jako detašované oddělení vývojové psychologie Pedagogického ústavu J. A. Komenského ČSAV v Praze. Prof. Chmelař se stává externím vedoucím tohoto oddělení; zůstává jim i při jeho organizační proměně v pobočné pracoviště pražského Psychologického ústavu ČSAV. K další organizační — a to zásadní — změně v existenci brněnského akademického pracoviště dochází 1. ledna 1970: rozhodnutím prezidia ČSAV je v Brně zřízena Psychologická laboratoř ČSAV se statutem samostatného pracoviště. Prof. Chmelař řídí pracoviště v prvních pěti letech jeho existence a má hlavní zásluhu na vypracování původní vědecko-výzkumné koncepce Psychologické laboratoře.

Jubilantovo vědecké dílo bylo již vícekrát rozebíráno a hodnoceno (L. Kolářová, 1952; J. Doležal, 1962; J. Linhart, 1972; B. Chalupa, 1972; R. Konečný, 1972). Byly to poučené a podrobné rozборы; není snad zapotřebí, a to ani při příležitosti jubilea tak významného, jako jsou devadesátiny, přidávat k nim další variantu. Proto bychom chtěli dalšími řádky vystihnout dominanty a uzlové body Chmelařova tvůrčího rozvoje spíše v syntetizující zkratce.

Vědecký zájem profesora Chmelaře se týkal tří tematických okruhů. Poměrně velmi brzy ho zaujala perceptologická problematika. Zmíněný lipský pobyt mu poskytl v tomto směru dlouhodobou inspiraci, jejímž výsledkem byla zhruba o 15 let později (1937) monografie o vnímání tvarů v indirektním vidění. Bylo pracováno s různými druhy podnětů, totiž s černými kruhovými sektory, s úhly, s rameny, s barevnými tvary, neznámými tvary, s expozicemi při snížené světelné intenzitě aj. Výsledků na základě 30 000 provedených pozorování bylo mnoho; týkaly se např. 6 pásem retiny, tzv. monokulární pseudodiplopie, 8 hypotéz přicházející v úvahu pro vysvětlení tvarových modifikací v indirektním vidění aj. Zhruba po 20 letech, v roce 1959, vychází Chmelařova studie o vnímání a odhadu velikosti předmětů v indirektním vidění. Prokazuje se tu neplatnost Weberova-Fechnerova zákona při odhadu velikosti úhlů u plošných černých výsečí a u úhlů s rameny při direktním a indirektním vidění. Jsou také stanoveny podmínky vnímání a odhadu velikosti předmětů či úhlů v indirektním vidění (od podmínek určených vnějším podnětem až po rozdílné

účinky různých míst indirektního vidění). Ale Chmelařova perceptologická orientace je širší. Již předtím, totiž 1953, publikuje studii o příčinách změn velikosti tvaru a horizontálního směru negativního paobrazu předmětu; tyto příčiny shledal v objektivních podmínkách vjemu. Jiným předmětem jubilatova perceptologického zájmu byla dynamika optických vjemových struktur; rozlišil tu (1961) podmínky vnější (určované předmětem) a vnitřní. V další studii z tohoto tematického okruhu, publikované již v následujícím roce, prof. Chmelař zkoumal vliv trvání jednoduchých a složitých optických podnětů na dynamiku optických vjemových struktur. Za použití tachistoskopické techniky zjistil omezenou platnost zákona Eunsen-Roscoeova při vnímání krátkodobě exponovaných složitých statických předmětů.

Druhým tematickým okruhem našeho jubilanta je problematika aktivní optické a akustické pozornosti; věnoval jí od roku 1936 až po současnou dobu řadu studií. Nejprve sledoval u dětí a mládeže (od věku 6 let) aktivní optickou pozornost pomocí metody bezesmyslového materiálu s kritickými prvky; vývojová křivka, kterou vyvodil na základě svých výsledků, znamenala světovou prioritu. Významný byl také závěr, že pozornost je relativně specifická stránka duševní činnosti a že není příliš závislá na inteligenci. V řadě dalších desetiletí Chmelař již tuto problematiku neopustil. V roce 1955 publikoval studii o trvání aktivní akustické pozornosti, v 60. a 70. letech pak mnoho dalších z tohoto okruhu. Výsledkem spolupráce s matematikem P. Oseckým bylo zobecňující zjištění, že průměry délek intervalů nepřetržité aktivní optické nebo akustické pozornosti jsou rozloženy v soulase s exponenciálním zákonem a že průběh aktivní pozornosti lze vystihnout modelem, který ji nahlíží jako stacionární markovský proces. Speciální kapitolu v okruhu jubilatova zkoumání pozornosti představuje studie z roku 1949 o rychlosti sukcesivního optického postřehu a jeho vjemové struktury. Použil tu metodu, která zaručovala eliminaci účinků nácviku, totiž číselného pole. Získané výsledky autor zobecnil v pěti závěrech; vedle toho byly tu přínosem také poznatky o oscilaci dob potřebných k vyhledání čísel.

Třetím předmětem jubilatova výzkumného zájmu je problematika poznávacích procesů, zejména představ a myšlení. Již v roce 1938 uveřejnil studii o vývoji představy děje z optických dojmů. Vcelku studoval tyto otázky s použitím rozmanitých metod; šlo o napodobování předváděných pohybů pokusnou osobou, o němý kreslený film aj. Získané výsledky se týkaly např. významu jednotící myšlenky pro reprodukci exponovaného děje, typů vytváření představ děje aj. V tomto směru mnoho přinesly také jubilatovy studie ze čtyřicátých let o poznávání předmětů z jejich vnímaných částí dětmi raného věku (1942) a poznávání zobrazených předmětů u 12–14letých dětí (1947).

romě průběžného publikování výzkumných výsledků ve vědeckých časopisech, resp. formou monografií, vystoupil profesor Chmelař vícekrát na světových psychologických kongresech se sděleními, která vždy vyvolala pozornost auditoria; šlo např. o kongresy v Bonnu (1960), Kodani (1961), Washingtonu (1963), Lublani (1964) aj.

O dalších druzích činnosti našeho jubilanta budeme hovořit bez nároku na úplnost a podrobnost; spíše jen připomeneme některé z nich. Jde o jeho rozsáhlé působení ve funkci examinátora a oponenta, o jeho aktivní účast na výchově nových vědeckých pracovníků, o činnost vědecko-organizační v rámci vrcholných orgánů Čs. akademie věd, o řízení autorských a překladatelských

kolektivů, o mnohaletou práci v okruhu Socialistické akademie, kde — kromě jiného — po mnoho let vedl brněnskou sekci pedagogiky a psychologie aj. Také účast v redakčních radách vědeckých časopisů (Československá psychologie, *Studia Psychologica*, *Activitas nervosa superior*, *Pedagogika* aj.) si vyžádala mnoha hodin z jeho prací naplněného času.

Zvláštní zmínku je třeba věnovat jubilentově účasti na budování systému profesionálního a výchovného poradenství; vyvinul v tomto směru mnoho úspěšného koncepčního i organizačního úsilí. Již ve 30. letech působil ve funkci odborného referenta pro otázky volby povolání při České zemské péči o mládež v Brně; zasloužil se o to, že v období mezi oběma válkami bylo zřízeno na Moravě více než 70 poraden pro volbu povolání. Také později, v poválečném období, byl profesor Chmelař významnou oporou nově se formujícího výchovně psychologického poradenství v Brně i jinde. Rovněž ve výčtu jeho prací najdeme mnohokrát tematiku profesionálního a výchovného poradenství; víceméně se tu vyskytuje průběžně. Povšimneme-li si krajních dat, shledáme, že první Chmelařova publikace tohoto druhu je z roku 1932, nejnovější (s R. Kohoutkem) je z roku 1982; trvání jubilentova zájmu o uvedenou problematiku pokračává tedy již celé půlstoletí.

Samostatnou a velmi rozsáhlou kapitolu v celku činnosti profesora Chmelaře představuje plnění úkolů politického nebo politicko-odborného rázu. Jako několik příkladů za mnohé z nich jmenujeme členství ve školské komisi ÚV KSČ, členství v širším aktivu oddělení školství, vědy a umění ÚV KSČ, činnosti v různých komisích ministerstva školství aj.

Vícekrát byl již konstatován zakladatelský význam jubilentova díla pro českou experimentální psychologii. Měli bychom si však také uvědomit, že Chmelař patří k hlavním iniciátorům základního výzkumu v naší psychologii. Jeho zásluhy v tomto směru jsou o to větší, že rozvíjel základní výzkum v době, kdy jeho institucionální zajištění, realizované dnes v rámci Čs. akademie věd, bylo ještě vzdálenou budoucností.

Ale ani tím není řešeno vše; vždyť v jubilentovi musíme spatřovat právě tak i zakladatelskou osobnost v okruhu psychologického výzkumu aplikovaného. Svědčí o tom jak jeho rané práce o psychické struktuře zmrzačeného dítěte (1927), o zvláštnostech písma dětí stížených Littleovou chorobou (1930), o jednoduché a složené senzomotorické reakci u dětí trpících různými nervovými chorobami nebo kostní tuberkulózou (1931), tak i mnohem pozdější studie o optickém postřehu v zorném poli u řidičů aut (1963) aj.

Další nepominutelná skutečnost, která činí z Chmelaře badatele zcela moderního a současného, je jeho zřetel k potřebám společenské praxe, k využívání poznatků základního i aplikovaného výzkumu v jejích různých okruzích. Shora jsme se již zmínili o jubilentově trvalém zájmu o problematiku profesionální orientace a výchovy dětí a mládeže. Jedním z motivů, které ho podněcovaly k badatelské činnosti, byla i snaha získat výsledky, kterých by bylo možno využít ve výchovné praxi. Z tohoto aspektu se zamýšlel nad daty získanými zkoumáním trvání optické či akustické pozornosti; zejména si kladl otázku, zda experimentální situace s nároky na pozornostní výkon pokusné osoby po dobu jedné hodiny může být nahlížena jako model hodiny vyučovací.

Člen korespondent ČSAV Vilém Chmelař je, jak bylo shora řečeno, nestorem psychologů v Československu. Nuže, být nestorem by mohlo být koneckonců jen záležitostí data narození; vždy a všude se najde někdo, kdo je nejstarší ze

všech. V tomto případě však naprosto nejde jen o otázku věku. Je tomu tak, že našim nestorem je tvůrčí vědecký pracovník ve vlastním smyslu tohoto slova, badatel, jehož dílo v oboru psychologických věd může být charakterizováno slovy: preciznost, střizlivost, zdůvodněnost. Profesor Chmelař si dovedl vymezit předměty svého vědeckého zájmu a dovedl realizovat jejich řešení jako dlouhodobý proces, v jehož průběhu problematika je postupně osvětlována z nových a dalších úhlů. Můžeme tu registrovat velmi mnohé charakteristické znaky tvůrčí vědecké osobnosti: zvolená témata jsou pro ni trvale přitažlivá a podněcující, provokují k aktivitě rozestřené na dlouhou řadu desetiletí, v jejich okruhu se vytyčují závažné teoretické cíle, konzistence metodologického přístupu je provázena maximální otevřeností vůči všem novým možnostem metodického rázu, které se nabízejí.

Zamýšlíme-li se dnes nad životním dílem profesora Chmelaře, uvědomujeme si složitost jeho zdrojů. Je to nesporně pozoruhodný výkon přestoupit ze započaté dráhy učitele obecné školy na dráhu vědeckého pracovníka, jehož příspěvkům na mezinárodních kongresech se dostává maximálního respektu, jemuž je nutno v tom či onom přiznat světovou prioritu a jehož badatelské výsledky jsou citovány ve světové literatuře oboru. Jen zčásti je patrně takový výkon podmíněn tím, co jsme uvykli označovat jako „nadání“, „schopnosti“ či „intelligence“, resp. tím, co měříme testy rozumových schopností. Nepochybně se tu výrazně uplatnil také nesmírný potenciál osobnostního rázu, mnohostranná zdatnost, kterou není snadné — z pozic dnešní psychologie osobnosti — ani charakterizovat, ani identifikovat.

Právem bylo jubilentovo vědecké, pedagogické a organizátorské dílo oceněno mnoha vyznamenáními. Uvádíme z nich vyznamenání „Za vynikající práci“ (1958), Řád práce (1962), Pamětní medaili města Brna k 50. výročí vzniku ČSSR (1968), Zlatou medaili UJEP (1969), Zlatou plaketu ČSAV „Za zásluhy o vědu a lidstvo“ (1972) a Pamětní medaili k 30. výročí Slovenského národního povstání (1975).

Vcelku bychom mohli přirovnat jubilentovo životní dílo ke složité mozaice, jejíž vypracování se rozprostřelo na celá desetiletí drobné, den po dni trpělivě realizované, koncepčně však jednotné a promyšlené činnosti. Je to dílo budované skromně a neokázale, směřující spíše ke shromáždění ověřených poznatků než k vytváření oslnivých teorií. Jubilantův život zcela splývá s jeho tvůrčí prací; ale prostřednictvím této činnosti se současně odkrývají hlavní motivační zdroje a důvody smysluplnosti existence, věnované službě lidem. Pokusme se odmyslet všechnu mnohostrannou práci, kterou profesor Chmelař vykonal pro psychologii v Československu a pro celou naši společnost; poznali bychom, kolik by zde zůstalo nenapravitelně prázdných míst, o kolik pozitivních hodnot bychom byli ochuzeni.

Jménem všech psychologů v ČSSR přejeme členu korespondentu ČSAV Vilému Chmelařovi, aby v pevném zdraví a osobní pohodě se ještě dlouho těšil z díla, které vytvořil pro československou a světovou vědu, a vyslovujeme mu — jeho žáci, spolupracovníci a přátelé — hlubokou vděčnost a úctu.

O. Kolaříková, J. Viewegh